

Kırgız Toplumunda Bir Kurum Olarak Aksakallar

Ertan Özensel

Öz: Tarih boyunca Orta Asya Türk toplumlarında, resmi olmayan “aksakal” kurumu sürekli olarak varlığını sürdürmüştür. Kırgızistan’da, ortak geçmiş deneyimine sahip, belirli bir yaş sınırında olan bir grup erkek aksakal olur ve söz konusu topluluk aksakal kurumunu temsil ederler. Aksakal olmada sadece yaş belirleyici unsur değildir; hayat tecrübesi esas alınarak, halk tarafından seçimle belirlenir aksakallar. Aksakal, değerler, gelenekler konusunda bilgili, akıllı, ihtiyatlı, tarafsız, adil ve dürüst adamdır. Aksakal, sadece toplumsal sorunları çözmede bir uzlaştırıcı olarak değil, aynı zamanda yönetimde etkin bir konuma da sahiptir. Diğer topluluklarla yaşanan sorunlarda da aksakallar aktif rol oynarlar. Bu bağlamda, kişiler ve topluluklar arası sorunların giderilmesinde, savaş ve barış zamanlarında sürekli etkin roller almışlardır. Aksakallar, sadece devlet otoritesinin zayıf olduğu dönemlerde değil, Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliği döneminde de güçlü kısıtlamalara rağmen varlıklarını ve işlevlerini sınırlı da olsa sürdürmüşlerdir. Kırgızistan’da bu kurum, günümüzde de toplumsal saygınlığını korurken yerine getirdiği işlevlerle de güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bağımsızlık öncesi Kırgızistan’da resmi olmayan bir kurum olarak varlığını sürdüren aksakal kurumu, bağımsızlık sonrası “aksakal mahkemelerinin” kurulmasıyla resmi bir kurum haline dönüşmüştür. Bugün aksakallar, Kırgız toplumunda geleneksel olarak yerine getirdikleri işlevlerin yanı sıra, bağımsızlık sonrası, Kırgız aidiyeti oluşturmada ve bir ulus inşa etmede önemli roller üstlenmeye devam etmektedirler. Bu çalışmada, Kırgızistan’da saygın ve önemli işlevlere sahip bir kurum olan aksakalların toplumdaki yeri, önemi, tarihsel süreç içindeki rolleri ve bağımsız Kırgızistan’daki konumları üzerine, alandaki mevcut literatür temelli metin analizi yöntemi kullanılarak sosyolojik bir değerlendirilme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, kurum, aksakal, aksakal kurumu, aksakal mahkemeleri, gelenek.

Abstract: Throughout history, the informal aksakal institution has always existed in Central Asian Turkic societies. In the Kyrgyz society, the aksakal institution maintains its strong existence due to its social prestige and recognition, as well as the functions it performs. Age is not the only determining factor in being an aksakal, aksakals are chosen by people based on life experience. Aksakal is a smart, reasonable, impartial, fair and honest person who is knowledgeable of values and traditions. Aksakal not only acts as a mediator in solving social problems, but also takes an active position in management. As a matter of fact, there are many examples of this in the historical process. In this context, aksakals have always played an active role in solving problems between individuals and communities in times of war and peace. Aksakals to a certain extent continued their existence and functions, not only during the periods when the state authority was weak, but also in Tsarist Russia and the Soviet Union period, despite strong pressure and restrictions. With the independence of Kyrgyzstan, the aksakal Institution began to gain strength again. Today, aksakals continue to play an important role in shaping the Kyrgyz identity and building the post-independence nation, in addition to their traditional roles in Kyrgyz society.

Keywords: Kyrgyzstan, institution, aksakal, aksakal institution, the aksakal courts, tradition.

@ Prof. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi / Selçuk Üniversitesi, ertan.ozensel@manas.edu.kg / ertanozensel@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-5197-3887>

DOI: 10.12658/M0720
insan & toplum, 2024; 14(1): 24-45
insanvetoplum.org

Başvuru: 03.03.2023
Revizyon: 30.05.2023
Kabul: 15.06.2023
Online Basım: 31.07.2023

Giriş

Orta Asya Türk devletlerinde “Aksakal” kurumu, önemli bir toplumsal olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Dün olduğu gibi bugün de toplumda sahip olduğu saygınlık ve yerine getirdiği işlevler bu kurumun varlığını sürdürmede en önemli belirleyici olmuştur.

M.Ö. 201 yılında yazılı kaynaklarda ilk defa adı geçen Kırgızların tarihinde (Buyar, 2017, s. 49), daha çok resmi olmayan bir kurum olarak varlığını sürdüren aksakal kurumu, bağımsız Kırgızistan’da, Aksakallar Mahkemelerinin kurulması ile resmi bir hüviyete kavuşmuştur. Bu saygınlık, Türk Devletler Teşkilatının kurulmasıyla Orta Asya Türk Devletlerinin tümünde de resmi bir hüviyet kazanmış, “Aksakallar Konseyi” oluşturulmuş ve üye ülkeler bu konseye temsilci olarak “aksakallarını” atamışlardır.

Aksakal kavramı, Kırgız toplumunda yaşlı olanlara atfedilen bir kavram olmakla birlikte, sadece belirli bir yaşta olmak, aksakal olmak için yeterli bir statü değildir. Aksakal, toplumsal değerler, gelenekler konusunda bilgili, akıllı, ihtiyatlı, tarafsız, adil, dürüst ve karizma sahibi olan kişidir. Kişiler ve topluluklar arası sorunları çözmeden, yönetimde söz sahibi olmaya kadar birçok işlevi yerine getirir. Bir toplumda aksakallar, hayat tecrübeleri esas alınarak halk tarafından seçilirler.

Aksakallar, uzun Kırgız tarihinde sürekli var olurlarken, sahip oldukları statünün gereği olarak görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliği döneminde de halk üzerindeki yoğun baskılara rağmen, toplumda yerine getirdikleri işlevleri nedeniyle varlıklarını büyük ölçüde sürdürmüşlerdir. Günümüz Kırgızistan’ında da aksakallar gerek geleneksel saygınlıkları, gerekse de toplumda yerine getirdikleri rolleri ve resmi aksakal mahkemeleri ile işlevlerini devam ettirmektedirler.

Bu makalede, Kırgız toplumunda bir kurum olarak aksakalların, yeri, önemi, tarihsel süreç içindeki rolleri ve bağımsız Kırgızistan’daki konumları üzerine kısa bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla alandaki mevcut literatür temelli metin analiz yöntemi kullanılarak, sosyolojik bir değerlendirme de yapılmıştır. Ayrıca üç yıllık süreçteki gözlem ve deneyimlerimiz, konu hakkındaki teorik verilerin yanı sıra Kırgız toplumundaki güncel yansımalara yönelik birikim oluşmasına da katkı sağlamıştır. Böylece özellikle Türk akademik yazınlarında oldukça sınırlı düzeyde yer alan aksakal kurumuna yönelik bilgi birikime katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Diğer Türk toplumlarındaki aksakal kurumu incelemenin dışında tutulacaktır.

Resmi ve Resmi Olmayan Kurumlar

Bir toplumdaki resmi ve resmi olmayan kurumlar, sosyolojinin önemli bir inceleme alanıdır. Resmi kurumlar ile resmi olmayan kurumların mahiyeti, çeşitleri ve toplumsal işlevleri; ilgili literatürde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Resmi kurumlar, işlevlerin, araçların ve eylem yöntemlerinin kapsamının kanunlarla veya resmi olarak onaylanmış yönetmeliklerin, tüzüklerin, kuralların, vb. diğer yasal düzenlemeleriyle oluşan kurumlardır. İnsanların ve toplumun bazı sorunlarını çözmek ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için var olan devlet kurumlarıdır (Aydın, 2013).

Resmi olmayan kurumlar ise, resmi olarak onaylanmış kuralların dışında oluşturulan, toplumda kendine uygulama alanı bulan, genellikle de yazılı olmayan ve toplumsal olarak kabul görüp paylaşılan normlar olarak tanımlanabilir. Nitekim Tuomela, resmi olmayan kurumları normlar olarak tanımlar ve ona göre resmi ile resmi olmayan kurumları ayıran en önemli unsur, itaat konusudur. Normlar toplumun geneli tarafından kabul görünken bireylerin toplumsal normlara itaat etmeme seçeneği olabilmektedir. Normlara riayet edilmemesi daha çok bireyin fayda düzeyinde bir azalma meydana getireceğinden, yaptırımlar kişiyi daha çok toplum dışına itme sonucunu doğurur (Tuomela, 1995, s. 211). Resmi olmayan kurumlar, resmi kurumlar gibi, toplumsal ihtiyacın ve vatandaşların iradesini yansıttıkları için, toplumsal anlamda yönetim ve kontrol işlevlerini yerine getirirler. İşlevlerini devam ettirdikleri sürece de toplumlarda varlığını sürdürürler.

Resmi olmayan kurumları şekillendiren, toplumun sahip olduğu kültürdür. Fakat bir bütün olarak kültür, resmi olmayan kurumları bütünüyle şekillendirip belirlemez. Araştırmacılar, gayri resmi kurumların yalnızca resmi politikalar nedeniyle ortaya çıkıp varlıklarını sürdürdüklerini ve bu resmi olmayan kurumların her zaman resmi olanlarla bağlantılı olduğunu ileri sürerler (Helmke & Levitsky, 2004, s. 728). Dolayısıyla resmi olmayan kurumlar, resmi kurumların varlığına bağlıdır ve kendi amaçları doğrultusunda onlara nüfuz ederek, bir anlamda onların bıraktığı boşluklardan yararlanarak varlıklarını sürdürürler.

Resmi olmayan kurumlar, kurum içinde yer alan kişilere “temel bir meşruiyet ölçüsü olarak farklı bir sosyal kabul derecesi kazandırır.” Bu kabulün temelini, resmi olmayan kurumun öngördüğü amaçlar oluşturur. Toplumsal ilişkilerde “etkileşim ve iletişimin her zaman bir numaralı öncelik olduğu toplumda izole etmek en yüksek bir ceza olarak görülür”. “Resmi olmayan kurumlar, ancak bireylerin kökleşmiş inanç ve tutumları sayesinde var olurlar”. Eğer bu kökleşmiş inanç ve tutumlar kaybolursa zaten bu kurumlar da yok olmaya mahkumdurlar (Lauth, 2004, ss. 6-7).

Resmi olmayan kurumlar, birçok toplumda olduğu gibi Kırgız milletinde de tarih boyunca sürekli olarak varlığını sürdürmüş ve önemli roller oynamışlardır. Bu bağlamda aksakallar kurumu, gücünü, toplumsal kabulünü ve saygınlığını Kırgızlar arasında dün olduğu gibi sürekli koruyarak bugün de devam ettirmiştir.

Kırgız toplumunda aksakallar kurumu gibi, anlaşmazlıkları çözmek ve tarafsız, saygın bir kişinin yardımıyla uzlaşmak için meydana gelen farklı kurum ve mekanizmalar da halen varlıklarını sürdürmektedirler. Bunun en iyi örneklerinden biri de resmi olmayan “ökül ata” ve “ökül apa/ene” (vekil baba ve vekil ana/anne) kurumudur. Öz anne ve babanın dışında, evlenecek gençler için düğünden önce, kısmen öz anne ve babanın yerine geçen, onları temsil eden vekil/ökül anne ve babanın seçilmesi demektir. Yani asıl ailenin yanında artık bir de yedek ailenin varlığının teşekkül ettirilmesi (Orçan, 2021, s. 87). Bu sayede ökül ata ve anne, genç aileye destek ve danışmanlık yaparlar, genç ailede bir anlaşmazlık olması durumunda onlara arabuluculuk yapıp evliliğin korunmasına yardımcı olurlar. Gerektiğinde maddi destekte bulunurlar ve ökül atalık hayat boyu sürer.

Uzun bir tarihsel süreçte Kırgızistan’da varlığını sürdüren aksakal kurumu, bağımsızlık sonrası ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev döneminde çıkan yasa ile resmi bir statüye kavuşturulmuştur. Aynı dönemde, aksakal kurumunun yanı sıra “Aksakal Mahkemesi” de resmi otorite tarafından onaylanmıştır.

Bir Kurum Olarak Aksakallar

Kırgız toplumunda yaş (yaşça büyüklük), sürekli ilişkilerde önemli bir faktör olmuş ve toplumsal ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır. Kırgızlar, yaşça büyük bir erkeğe hitap ederken, erkek kardeş olarak tercüme edilen “bayike”, “ake” ve “ava” şeklinde hitap ederlerken, yine yaşça büyük bir kadına da kız kardeş, abla olarak tercüme edilen “eje” ekini ekleyerek hitap ederler. Diğer taraftan hitap edilen kişi daha yaşlı olduğunda “aksakal” terimini kullanırlar. Dün olduğu gibi bugün de Kırgızistan’da “yaklaşık aynı yaşta, ortak geçmiş deneyimine sahip, belirli bir yaş sınırında olan bir grup erkek aksakal olur ve söz konusu topluluk aksakal kurumunu temsil ederler” (Temirkulov, 2010, s. 87).

Kırgız destanı Manas’ta da Kırgız toplumunda yer alan insanların yaş ve cinsiyet özelliklerine göre ayrıldığı görülür. “Destanın bazı bölümlerinde, diğer ifadeyle Karkıra vadisine göç ederken ki tasvirde, insanları yaşlarına göre net olarak ayırır. Kızlar (kız), gelinler (kelin), kadınlar (ayal), yaşlılar (kempir), çocuklar (bala), ergenler (öspürüm), delikanlılar (cigit), yaşlılar (aksakal) vs.” (Abramzon, 2021, s. 713).

Bir toplulukta bulunan her yaşlı kişi aksakal olarak da kabul edilmez. Aksakallar hem geleneksel hem de kişisel karizmaya dayanan bir grup insandan oluşur. Dolayısıyla aksakalların liderlikleri, gençliklerine uzanan tecrübelerine dayanmaktadır. Aksakal terimi “bir yandan genel olarak tüm yaşlı erkekleri ifade etmek için kullanılabilirken, daha dar anlamda ise, onların deneyim yoluyla kazandıkları bilgelik ve birleştirici örnek davranışlarının sonucu olarak, saygı ve yetki kazanmış yaşlılara hitap etmek için kullanılan” (Beyer, 2006, ss. 53-54) bir kavramdır.

Aksakal kavramının nereden geldiği ile net bir bilgi vermek mümkün değildir. Abramzon (2021, s. 66), çeşitli Kırgız efsanelerine dayanarak Kıpçakların Şırdak Han'ın başında bulunduğu Büt boyu Kök Töbö-Karkıra yerinden göçüp geldiklerini belirtir. Kıpçakların Kocomüşkür kolu Şırdak Han'ı kendi ata babası olarak kabul ettiklerini söyler. Bazı yaşlılar Kıpçakların Ak Kalpak'ın (Kırgızların eski boyları bu şekilde adlandırılır) hakim unsur olarak ayrıldığı, bunların da aksakallar olduğunu belirtir. Diğer yandan, geleneksel toplumlarda aile ve akrabalık, toplumsal ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Kırgızlarda akrabalık sistemi, tek soy çizgili bir yapıya sahiptir ve bireyin kimliği ya da grup üyeliği sahip olduğu ata soyu tarafından belirlenmektedir. Ata soyluluk¹ ilkesinin hakim olması nedeniyle tarih boyunca geniş aileler ve kabileler biçiminde örgütlenen Kırgızlarda, bu örgütsel yapının aksakal kurumunun ortaya çıkmasında (Tutar, 2007, s. 167) etkili bir faktör olduğu söylenebilir.

Günümüzde aksakal kavramı yaygın olarak şu anlamlarda kullanılır: 1. Dış görünüş olarak beyaz sakallı kişi 2. Yaşlı (İhtiyar yaşlı, cinsiyete bakılmaksızın Kırgız toplumunda sadece erkekler için değil kadınlar içinde kullanılan bir kavramdır) 3. İktidar sahibini belirten isim. Son anlamda aksakallar, sadece yaşlı ak sakallı ihtiyar bir kişi de değildir. Kırgızlarda bu aynı zamanda sosyal bir kurumdur. Aksakal, danışman, anlaşmazlıklara çözüm üreten, çatışmalarda arabuluculuk yapan birisidir. Aksakal değerler, ritüeller, gelenekler konusunda bilgili; akıllı, ihtiyatlı, tarafsız, adil ve dürüst adamdır. Aksakal, yaşına göre değil, halka hizmeti, söylemleri, geçmiş hayat tecrübesine bakılarak halk tarafından seçilir. Aksakal sadece uzlaşmada değil aynı zamanda yönetimde de önemli rolleri üstlenendir. Bundan dolayı günümüze kadar Kırgızlar, devlet yöneticisinin yaşına bakmadan da ona aksakal derler (Duisheev, 2017, s. 67).

Abramzon, aksakalların ve geçmiş ataların Kırgız toplumu üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasının sebebinin İslamiyet öncesi animist inanca dayandığını ileri

1 Ata soy sisteminde, kızların grup dışından birileriyle evlenmeleri durumunda, buradan doğacak nesiller kızın soyuna değil, kızın gelin olarak gittiği gruba ait olarak gelişir. Grubun gerçek üyeleri her zaman erkek soyundan gelenlerdir.

sürer ve saygınlığın sadece bu dünyada değil öbür dünyada da devam ettiği inancından kaynaklandığını belirtir.

“Kırgızların İslamiyet öncesi inanç ve anlayışlarında ölümler ve ata babalar kültü önemli yer tutar. Bu inanış Kırgızların tüm grupları arasında yaygın ve yerleşmiş bir biçime sahiptir. Ölü ve ata baba kültürünün esasını, ölümlerin ve ata baba geçmişinin gerçekten yaşadığı inancından kaynaklanan animist anlayışlar oluşturur. Aksakal ve büyük aile topluluklarının başlıklarının saygınlığı ve idaresi, söz konusu topluluklardaki kimselerin itaat ve biat etme duygusu, öbür dünyada da yaşayan geçmişlerinin bu şekilde saygınlık kazanmasına neden olmuştur. Ataerkil liderler ve aksakallar öldükten sonra, kendi nesilleri üzerinde bu hissiyatı uyandırır. Bu durumda ölenlerin ve ata babaların geçmişlerinin geride kalan nesillere daima olarak hamilik edeceği ve dikkat kesileceği düşüncesi etkilidir” (Abramzon, 2021, s. 300).

Aksakallar, Kırgız halkının asırlara uzanan tarihinde toplumsal açıdan saygınlığı kurumsal bir yapı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Aksakal kurumunun toplumsal karşılığı, geleneksel değerlerin, normların ve geleneklerin korunması yoluyla bir topluluğun varlığının sürdürülmesi amacıyla toplumsal kontrol mekanizmalarının bir çeşit yönetimi olarak nitelendirilebilir. Temirkulov, (2010, s. 85) bu görevi yerine getirmek için aksakalların, “uyat” ve “bata” gibi resmi olmayan araçları kullandıklarını belirtir. Kırgızca’da “uyat” terimi, utanç, ayıp, kepezelik, yüz karası, rezalet, hoş görülmemeyen, utanç verici davranış anlamına gelir. Uyat gibi toplumda meşru olarak kabul edilen araçlar, o toplumda onursuz olarak nitelendirilen davranışları cezalandırmak veya eleştirmek için aksakallar tarafından kullanılır. Bu bir ihtar etme, uyarma, cezalandırma aracıdır ve genellikle toplumca kabul edilmeyen davranışları kınama işlevini görür. Uyat toplum nezdinde eleştiriye ve kınamayı gerektiren eylemdir. Uyat’a bağlı olarak, bir kişiye verilen en aşırı ceza, topluluktan sürgün edilmesidir. Kırgız toplumunda, belirli bir toplumun üyesi olmak ve o topluluğa aidiyet her zaman çok önemli bir duygu olmuştur. İlgili ceza, sosyal statü, yaş ve cinsiyet ayırt etmeksizin herhangi birine uygulanabilir. Dolayısıyla kişiler, uyat olarak kabul edilen davranışları gerçekleştiren insanla iletişimi kesme, kişiye yardım etmeme ve hatta onunla selamlaşmama eğiliminde olabilmektedirler. Bu ceza tipik bir toplumsal dışlamadır.

Aksakalların toplumsal düzeni sağlamada kullandıkları başka bir araç ise “bata”dır. Bata ise uyat’ın aksine bir onay alma sistemidir ve yaşlıların bir işe başlamak isteyen topluluk üyelerini kutsadıkları geleneksel bir törendir. Bu bata törenine topluluğun büyükleri başta olmak üzere o kişinin yakın akrabaları ve ilişkisi olduğu kişiler davet edilir. Diğer bir deyişle aksakalların verdiği bata, bir anlamda başarının kapılarını açacak anahtar rolünü oynar ve bata, aksakallar kurumu tarafından kullanılan bir

teşvik aracı işlevini görür. Bu nedenle bata, aksakal kurumunun elinde bir tür “mühür” rolü oynar (Temirkulov, 2010, s. 85).

Aksakallar kurumunun, yetkilerini sadece toplumca meşru kabul edilen uyat ve bata'dan aldıkları da söylenemez. Onların yetkilerini sağlayan birçok farklı kaynak söz konusudur. Aksakallar kurumunun, toplumsal yaşamda kişisel ve topluluklar arasındaki çatışmalar üzerinde geleneksel bir kurum ve resmi olmayan bir araç olarak hep etkili olduğu söylenebilir. Şüphesiz toplumun aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklarda resmi olmayan kurumun uygulamalarını tercih etmelerinin de büyük önemi vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yerel anlaşmazlıkların çözümünde resmi kurumların etkinliğinin azalması, aksakal kurumunun faaliyet alanını yeniden genişletmeye başlamıştır. Nitekim Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ilk yıllarında, yerel çatışmaların tırmandığı olaylarda aksakallar toplumsal istikrarın sağlanması için önemli bir işleve sahip oldular. Böylece aksakal yerel sorunların çözümünde aktif, resmi olmayan bir organ ve kurum olarak güçlendi. Bu durum, siyasi ve ekonomik reformlardan kaynaklanan merkezi ve yerel yönetimin gevşemesinin bir sonucu olarak değerlendirilir (Temirkulov, 2010, s. 86). Fakat hangi zaman ve şartlarda olursa olsun, Kırgızistan göçebe toplum kültürünün temel özelliği, topluluğun bütün üyelerinin eşit korunması ve bu eşitliği sağlayan aksakalların bir önder ve yargıç olarak varlığını sürdürmeleridir. “Geçmişte konargöçer olarak hayat süren gruplarda akraba aileler bir veya birkaç köy olarak birbirine yakın yerleşirler. Kışın bütün akraba aileler koyun ve yülkılara (atlara) bakılması için hususi birini kiralarlar. Yazın hayvanlar çeşidine göre, koşçuya² katılarak gönderilir. Koyun bakıcıları, toplulukta saygı duyulan ulu insan (aksakal) tarafından her bir aileden sırayla tayin edilir. Bu aksakal aynı zamanda yaylaya çıkış gününü de belirlerdi”. “Tarım ekonomisindeki işlerde (ekin ekimi, hasat kaldırma) grup üyeleri birbirine yardım ederler. Aile kurmak isteyen grup mensuplarına elden geldiğince destek vermekten imtina edilmez. Düğün, bayram, ölü yemeği verme bununla birlikte evlilik merasimi gibi olaylar grup aksakalıyla müzakere edilir. Evlilik için damat ve gelinin babasına maddi yardımda bulunulabilir. Koyunları az olan ailelere yün toplanarak verilir. Aksakalın baybiçesi (ilk hanımı) köydeki kadınların işlerini denetler. Talep edilen ekonomik işleri (keçe basma, urgan yapma, hasır yapma, bozüy³ eşyalarını dokuma vs.) idare ederdi” (Abramzon, 2021, s. 253).

2 **Koşçu**, Kelime anlamı olarak, yolda refakat eden, maiyet anlamına gelir. Kırgızların, vazifesi yolda at bakmakla görevli olan kişilere verdikleri addır (at koşçu).

3 **Bozüy**, Kırgız çadırına verilen isim.

Aksakal olarak bilinen bu bilge insanlar, manevi değerlere ve dine hassasiyet gösteren, kültürel miraslarını yaşatmak isteyen, hatta manevi değerlerini gelecek nesle aşılamaaya gayret etme yönünde önemli (Polat, 2011, s. 336) görevler de üstlenmişlerdir. Örneğin, Kırgız ailesinde çocuğa ad koymaya büyük önem atfedilir. Bununla çocuğun veya insanın geleceği ilişkilendirilir ve bazı anlamlar yüklenir. Doğal olarak bu durum, bebeğin kader ve talihine doğrudan etki edici unsur olarak görülür. Genelde de çocuklara aksakal ad koyar (Abramzon, 2021, s. 190).

Diğer yandan aksakalların toplumda birçok ekonomik ve sosyal sorumluluklarından söz etmek mümkündür. Her türlü imar işlerinde de söz sahibi olurlardı. Örneğin, Tyan Şan Aksakalı Seksenbay Kalıgulov, babası hayattayken pek çok su arkı kazdığından bahseder ve bu tür arıkları yapmak için tecrübeli aksakalın birini başkan olarak seçtiklerini (Abramzon, 2021, s. 104) belirtir.

Aksakallıların toplumdaki görevi sadece sosyal sorunlarla sınırlı olmayıp tarihte siyasi konularda da aktif olduklarına sıkça rastlanır. Bu konuda Alımbayev, “Hokand Hanlığı” eserinde aşağıdaki görüşlere yer verir: “Hokand Hanlığı (1709-1876) döneminde aksakallar kurumunun sosyo-ekonomik, politik ve hukuki meselelere müdahil olmadığı nadiren görülür. Kırsal bölgelerin yönetimi aksakalların elinde bulunur; onlar köy muhtarı, mahalle başkanı veya şehrin başkanı görevini yerine getirirler, şehir aksakalları ise Han tarafından atanır ve ona özel Han mazbatası verilir. Yine aksakallar mahkeme işlerine yetkili olurlar, fakat önemli işleri hakimlerle beraber çözerlerdi. Aksakallar tüccarlar, zanaatkarlar ve diğer sakinler arasındaki iç çatışmalara müdahale yetkisine de sahiptiler. Tarihte aksakalın, yerel iktidar (vali) rolünde olduğu dönemlerde mevcuttur. Örneğin 1832 yılında Hokand Hanlığı ve Tsın İmparatorluğu arasındaki anlaşmaya göre Alim Paşa Kaçkar’ın önder aksakalı olarak tayin edildiği bilinmektedir. Kırgız toplumunun göçebe ve yarı yerleşik durumu aksakalların görevini biraz zorlaştırmıştır. Ayrıca, kırsal göçebe toplumlarda, yukarıdaki görevlerinin yanı sıra görevlerine diplomatik misyon da eklenirdi. Yine Hokand Hanlığının son dönemlerinde, Han’ın haraç ve vergileri şehir ve köylerden aksakalların yardımcıları olan ‘Tugaçlar’ tarafından baskı yoluyla toplanıyordu” (Aktaran: Duisheev, 2017, s. 78, 107, 139, 154).

“Barış döneminde idare, tamamıyla boy aksakallarına aittir. Bunlar, konup göçmeye ilişkin düzeni belirler, suçluların yargılanıp cezası hakkında hüküm verirler. “Bahadır” ise, özgün yetenekleri, vasıfları, cesareti, erliği, yiğitliğiyle kendini gösterir. Onun idaresi, belli bir derecede saygın ve meşhur boy aksakalın ögüdüyle sınırlıdır” (Abramzon, 2021, s. 675). “Aksakallar göç düzeni ve esaslarını belirlerler, suçluları muhakeme ederek yargılar, ceza verir. Bahadır özel yetenek, kabiliyet, beceri, erlik ve askeri kahramanlık özelliğiyle farklılık gösterir. Bunun idaresi belli oranda uruu

aksakalları, ileri gelenler ve saygın şahsiyetlerin tavsiyeleriyle belirlenir”di (Abramzon, 2021, s. 171).

Diğer topluluklarla yaşanan sorunlarda da aksakallar aktif rol oynarlar. Yaşanan sorunlarda aksakallarla müzakereler ve rakip topluluğun liderleri ile görüşmeler, aksakal ağları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Aksakal kurumu komşu ülkelerin köylerinin sakinleri arasındaki çatışmalarda ve gerilim anlarında arabulucu rolünü de yerine getirmektedirler. Böyle durumlarda da müzakereleri sürdürmek için karşılıklı saygı kuralı çerçevesinde aksakal kurumu anahtar rolü oynar. Her iki toplumdan aksakallar olay yerine gelir, tarafları sükunete çağırır ve suçluyu cezalandırmak için araştırır (Daniel & Temirkulov, 2004). Sonuçta kusurlu ya da suçlu olana cezası verilir ve taraflar da bu cezaı kabul ederler.

“Kırgız halkının asırlara dayanan hayatında, bağımsızlık ve özgürlüğü için birçok düşmanla sayısız mücadele içinde olmuştur... Elbette her boy ve uruu özellikle savaş döneminde boy aksakalları kadar gayretli ve kabiliyetli askeri komutanlar tarafından idare edilmek zorundadırlar” (Abramzon, 2021, s. 568). Manas destanında, asker başı bahadır’ların ilk durumdan toplumun sosyal yöneticisi olarak baskı uyguladığı döneme kadar geçiş aşamasını içeren bilgiler yer alır. Manas’ın babası Cakıp, Manas’ın kendisi, Manas’ın yaveri Bokmurun’a kadarki yöneticiler, toplum hayatının tüm önemli olaylarında, özellikle savaş seferleri öncesinde aksakalları, boy başkanlarını, meşhur bahadırları yahut askerleri, bazen halkın hepsini kurula (toy) davet ederler. Manas’ı da başkomutan olarak aksakallar seçmiştir (Abramzon, 2021, s. 172). Bu da bize aksakalların sadece barış dönemlerinde değil, savaş dönemlerinde de belirleyici rol oynadıklarını göstermektedir. Nitekim 28 Nisan 2021’da Kırgızistan ve Tacikistan arasında başlayan sınır çatışmaları sonucunda 4 Şubat 2022 tarihinde, Kırgızistan’ın Leyilek ilçesine bağlı Karma sınır köylerinin aksakalları ile Tacikistan’ın Gafurov ilçesinin aksakalları barış toplantısı yapmışlardır. Görüşme sırasında her iki tarafın büyükleri barış çayı içerek, iki halkın dayanışmasının güçlendirilmesi gerektiğini dile getirmiş ve aynı zamanda gençleri uzlaşıp birlik içinde yaşamaya çağırılmışlardır (<https://govori.tv/kyrgyz-tazhik-chek-arysynda-aksakaldar-zholuktu/>)

Gözlem, görüşme ve araştırmamızda da ortaya çıktığı gibi, diğer sorunların yanı sıra bugün de Kırgızistan’ın tüm bölgelerinde, yerel toplulukların en acil sorunlarından biri de su kullanımı anlaşmazlıklarıdır. Bu anlaşmazlıklar kişisel arazi sulamalarında ve kooperatif üyeleri arasında olabilmektedir. Su kullanımı alanında uyuşmazlık çözümü için halen uzmanlaşmış kurumların eksikliği nedeniyle aksakallar, anlaşmazlık ve çatışmaları, resmi ve gayri resmi yöntem ve araçlar kullanarak çözmeye çalışmaktadırlar. Böylece Kırgız köylerindeki saygın insanlar, çatışmaların çözümlenmesine ve barışın sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Görüldüğü gibi Kırgız toplumunda aksakal kurumunun geleneksel işlevi, geleneksel değerleri ve normları korumak için kamu kontrol mekanizmalarını yönetmektir. Aksakalları oluşturan kişiler, topluluğun arasından çıkmışlar ve bilgelikleri ve belagatleriyle anlaşmazlıkları iyi bir şekilde çözmüşler ve toplulukta gerçek bir saygı kazanmışlardır. Böylece aksakallar kurumu, sahip oldukları toplumsal kabulleri, görece daha pratik yöntem ve metotları ile kişiler ve topluluklar arasındaki çatışmalar üzerinde geleneksel, resmi olmayan bir araç olarak sürekli etkili olmuştur. Ancak kişi ve toplulukların da kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda, aksakallar resmi olmayan uygulamalarını tercih etmeleri, ona duyulan güven ve inanç, bu geleneksel kurumun varlığını sürdürmede önemli bir faktör olmuştur.

Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Döneminde Aksakal Kurumu

Bir toplumda resmi olmayan kurumlar, genellikle devlet yapılarının güçlü olmadığı ve otoritenin zayıf olduğu toplumlarda yaygın ve etkili olarak ortaya çıkarlar. Fakat Kırgız toplumunda aksakal kurumunun devletin sadece zayıf ve verimsiz bir işleve sahip olduğu döneme bir tepki olarak ortaya çıkmadığı, tarihi boyunca var olduğu ve işlevini sürekli sürdürdüğü görülür. Nitekim devlet otoritesinin güçlü olduğu Sovyet döneminde de aksakal kurumunun sınırlı da olsa aktif olarak varlığını devam ettirdiği ve toplumda işlevini sürdürdüğü önemli bir vakıdır.

Bu dönemde aksakallar sahip oldukları otoriteyi çoğunlukla aile kavgaları, geleneklerle ilgili anlaşmazlıklar ve kişiler arası yanlış anlaşılmaları çözmek için kullanırlardı. Çünkü “Sovyet siyasi ve ekonomik sistemi sadece resmi kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmayı ve işletmelerin devlet hedeflerini gerçekleştirmesine imkan tanıyordu. Oysa aynı sistem, bireylerin temel ihtiyaçları karşılamasına izin vermezdi” (Helmke & Levitsky, 2004, s. 729). Her ne kadar Sovyetler döneminde aksakal kurumunun toplumdaki aktifliği azalsa da toplumsal ve siyasal saygınlığını hiç kaybetmediği görülür. Nitekim aksakal kavramının özellikle XX. yüzyılda Komünist Partisi görevlilerine hitap edilirken de kullanıldığı görülür. Örneğin, Sovyet Kırgızistan’ının kurucularından biri olan Abdykadyr Orozbekov’a Komünist Parti çevrelerinde aksakal olarak hitap edilirdi (Duisheev, 2017, s. 68).

19. yüzyılda Çarlık ordusunun Orta Asya’yı işgalinden önce, Kırgız halkının yazılı bir hukuk sistemi yoktu. Büyük oranda konar göçer bir şekilde yaşayan halk, kış aylarında bir köyde birlikte yaşar ve yaz aylarında dağlarda hayvanlarını birlikte otlatırlardı. Toplumdaki çatışma ve anlaşmazlıklar, mülkiyet hakları, aile sorunları yazılı olmayan, sözlü olarak aktarılan kurallarla çözüldü. Geniş ailelerin ve topluluğun faaliyetlerini yürüten ve çatışma durumlarında arabuluculuk ve yargıçlık yapan aksakallar vardı. Aksakalların kararları, İslam şeriatından etkilenen örf ve

adet hukukuna dayanıyordu. Aksakalların resmi bir mahkemesi yoktu, bunun yerine günlük hayatta karşılaşılan sorunlar ve çatışma durumlarında yapılan toplantılar ve bir araya gelen heyetler vardı. Eski Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı Askar Akayev, o dönemleri kastederek, "Mahkeme yoktu, polis yoktu, sadece aksakallar vardı ve bunlar, birilerine nasihat ediyorlardı" demiştir. O zamanlar tamamen göçebe hayat süren Kırgızlar, Tanrı dağları ile Pamir arasındaki bölgede yaşıyorlardı. Obaları, üyeleri daha çok akrabalarından oluşan ve genellikle on beş yirmi haneden oluşan geniş aileden meydana geliyordu (Nurbekova, 2014, ss. 18-19). "Karmaşık akrabalık sistemi içinde, obanın ekonomik ve bölgesel birimi, geniş aile ile birlikte, günlük yaşam açısından en önemli gruplaşmalar olarak kabul edilebilir" (Beyer, 2006, s. 159).

Aksakalların yanı sıra köydeki barışı sağlamaktan ve kurmaktan sorumlu başka toplumsal kabul görmüş gruplar da vardı. Bunlar "Biy"ler⁴, "Kazı"lar⁵ ve "Manaplar" dı⁶. "Biy"ler, daha büyük akrabalık sisteminin liderleriydi. Bunlara 'uruu' denmektedir. Aksakallar, kamplardaki anlaşmazlıkları idare ederken, Biy'lerin ise obalar arasında olduğu kadar uruu'lar içinde ve aralarında arabuluculuk yaparlardı". Bu sistem bugünkü Kırgızistan'ın kuzey kesiminde ve Kazak topraklarında faaliyet gösterirken, bölgenin güney kesimini oluşturan Fergana Vadisinde "Kazı Mahkemeleri" vardı. Kazı mahkemeleri Hokand Hanlığı'nın hanları tarafından kurulmuş ve sadece şeriatı uygulamış" (Beyer, 2006, s. 160) resmi mahkemelerdi.

Aksakal ve biy olabilmek için toplumda saygı görmek ve örf ve adetleri iyi bilmek gerekirken, kazı'lar ise hâkim olabilmek için özel eğitimlerini tamamlayıp göreve seçilmek zorundaydılar. Manap'lar ise genellikle zengin ve aristokrat insanlardı. Manap'ların çok

4 **Biy;** Orta Asya Türkleri arasında geniş yelpazeli kullanıma sahip olan "biy" kelimesi, aslında geçmişi XIV. asra kadar uzanan "bek" kelimesinin Kırgızca telaffuzu olup, "Halk arasından seçilmiş idari, bürokratik ve yargı yetkisine sahip boy lideri" şeklinde tarif edilmiştir. Ayrıca Hokand Hanlığının idari yapısında ise "bek" unvanı; "Belli bir bölgenin idaresi için han tarafından tayin edilen, ona sadık kalan, sınırsız hak hukuka sahip olan kimse" şeklinde betimlenmiştir (Kaney, 2017, s. 89).

5 **Kazı,** Hokand döneminde kurulan resmi mahkemelerde görevli kadınlara ve bu mahkemelere verilen isim. "Komşu Kırgız memleketinde davalı işlerle manaplar (ağalar), Özbeklerde ise kazılar (kadılar) ilgilenmiştir. Kadılar şeriatı esas alan hukuka göre çalışmışlardır" (Kartaeva, Dautbekova, 2016, ss. 194-195).

6 **Manaplık,** XVIII. yüzyıldan başlayarak Kırgızistan'ın kuzeyinde yer alan Yedisu ve Oluya-Ata'da [bugünkü Taraz, Kazakistan] Kırgızların siyasi yapısında kendine has bir makam olarak mevcuttur. Manaplar hem yönetici hem amir ve hâkim, savaş zamanında askeri organizasyonu teşkil eden boy beyleriydi. Üst düzey yönetici olarak manaplar 1850'den 1930'a kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. "Kırgızlar 1757 yılından sonra Çin tabiiyetini kabul ettiler. O zaman reisleri 'Çin valisinin naibi' manasıyla yazılarda 'nib-i manab' tesmiye ediliyordu. Bundan dolayı Kırgız beyleri, eski 'kaşka' adı yerine 'manap' olarak adlandırılmışlardır. Bugün ise manap kelimesi umumiyetle Kırgız aristokrasisi anlamında kullanılmaktadır". Sovyet ideolojisine ve Marksizm'e göre, toplumun zengin ve asilzade tabakası oldukları için, manapların ezenler sınıfına dahil edilmeleri gerekmektedir. (Ölçekçi, 2013).

7 **Hokand Hanlığı,** bugünkü Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Doğu Türkistan sınırları içinde kalan bölgede, 1709-1876 yılları arasında hüküm sürdümüş olan Hanedanlıktır.

sayıda sığırları vardı, ama aynı zamanda kendilerini savaş zamanlarında lider, çatışma durumlarında ise, arabulucu olarak nitelendirilen insanlardı (Nurbekova, 2014, s. 19). Manaplardan sonra yönetimde aksakallar etkin rol oynarlardı. Aksakallar, uruular (boy) arasındaki ve uru içindeki anlaşmazlıklara da bakarlar, uruular arasındaki anlaşmazlıklar ancak aksakalların araya girmesiyle çözüldü. Bu yüzden aksakallar idarecilerin ilk başvurduğu kimselerdi. Aksakalların resmi bir idari yetkisi olmamasına rağmen, toplumdaki manevi değerleri, manaplardan daha büyüktü. Hatta uruularla ilgili önemli konularda manapın ve biyin değil, aksakalların sözü daha tesirli olabiliyordu (İsakov, 2009, s. 40). Görüldüğü gibi Kırgız toplumunda, Çarlık Rusya'sı öncesi dönemde, kurumsallaşmış uyuşmazlık yönetimi mekanizmalarının bir parçası olarak aksakallar kendilerine toplumda önemli, saygın ve işlevsel bir uygulama alanı bulmuşlardır.

Aksakallık, idari bir makam olarak Hokand Hanlığı tarafından 19. yüzyılın ortalarında Doğu Türkistan'da uygulanır. Hokand'ın 1831 yılındaki Çin ile yaptığı anlaşmadan sonra, Doğu Türkistan'daki Anciyanlıların en üst etkili makamı aksakaldı (İsakov & Murzakulova, 2009, s. 477). Yine 1886-1917 yılları arasında Türkistan'da yerel yönetimde aksakalların görevler aldığı görülürdü. Mahallenin asayişi, temizliği, pazardaki fiyatların denetlenmesinden sorumlu olan aksakalda olurdu ve emrinde de üç beş memuru olurdu. Aksakallar büyük aksakalın emrindeydi. Büyük aksakal da Rus askeri valisi tarafından atanırdı. Aksakalların maaşı yerli halktan toplanan vergilerle ödenirdi (P. S. Zakonov'dan aktaran, İsakov & Murzakulova, 2009, s. 478). Sovyetlerin iktidara gelmesiyle aksakallık yasal bir kurum olarak kabul edilmemiş ve idari bir görev olarak da devam etmemiştir.

Çarlık Rusya'sı dönemiyle birlikte, toplumda var olan tüm hukuk kurumları, Çarlık yönetimi tarafından reforma tabi tutulmuştur. İşgalden önce "Rus Çarlık ordusu subayları, Rus etnografları ve diğer bilim adamları, genişleyen Çarlık İmparatorluğu'nun yeni toplumlarının 'âdetlerini' araştırmak için seferlere ve saha çalışmalarına gönderilmişti" (Beyer, 2006, s. 161). Dolayısıyla bizim bugün Çarlık öncesi ve Çarlık dönemi ile ilgili sahip olduğumuz neredeyse tüm bilgiler, Rus subayları ve Rus etnograflarının çalışmalarına dayanmaktadır. Bu durumda Orta Asya ve Kırgız toplumuna yönelik o dönemdeki değerlendirmelerin, Rus bakış açısı ve belirli siyasi misyonların etkisi altında yazıldığını görmemizden gelmek mümkün değildir.

Şüphesiz Rusların bulguları, Çarlık yönetimi tarafından, Kırgız yargı uygulamalarını değiştirmek ve Rus güçlerinin yeni çıkarılan yasalarına kıyasla onları küçük düşürmek için kullanılmışlardı. Ayrıca, "yerlilerle göçmen Ruslar arasındaki ihtilafların çözümü için özel askeri mahkemeler kuruldu." Yine önceki dönemlerden farklı olarak, Biy'ler tarafından verilen kararlar, Rus yönetimi tarafından iptal edilebiliyor ve bunlara temyiz edilebiliyordu. Genel olarak, bu gelişmeler toplumda Biy mahkemelerine yönelik artan

bir güvensizliğin meydana gelmesine yol açtı. O dönemde, yönetim tarafından doğrudan hedef alınmayan, kamuoyunda hatırı sayılır bir güven gören ve bir dereceye kadar Rus Biy mahkemelerinin yerini aksakallar almaya başlamıştır (Beyer, 2006, ss. 161-162).

Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel reformlarıyla Sovyet sosyalist dönemi, bireyler üzerinde olduğu gibi yerel Orta Asya kurumları üzerinde de büyük etkilere yol açmıştır. Fakat diğer bütün yerel yasal kurumlar resmen kaldırılırken aksakallar, Sovyetler Birliği döneminde hayatta kalmayı başarmıştır. Şüphesiz aksakallar kurumunun Sovyet Rusya döneminde hangi koşullar altında varlığını sürdürdüğünü ve hatta Bağımsız Kırgızistan'ın hangi siyasi davranışını etkilediğini ve geliştirdiğini anlamak önemlidir.

1927'de Sovyetler Birliği, o güne kadar topluma hakim olan örf ve adet hukukunu ve onun kurumlarını feshetmeye başlar. Zenginlikleri ile bireysel liderler olan Manap'lar "feodal unsurlar" olarak hedef alınıp düşman sınıfı olarak kabul edildiler. 1928'de başlayan ilk kolektivizasyon aşaması, hayvanlarını toplayarak, göçebelere yerleşik hayata zorlayarak ve ülke çapında yönetim ofisleri ağı kurarak Manap'ların nüfus üzerindeki etkilerinin azaltması amaçlanıyordu. Güney bölgelerinde Kazı mahkemeleri, Müslümanlara yönelik politikalar nedeniyle zamanla varlıklarını yitirdiler. Ancak aksakallar kurumu, Sovyetler Birliğinde varlığını sürdürdü. Aksakalların Çarlık Rusya'nın sonlarına doğru artan rolleri Sovyet yönetimi tarafından fark edilse de aksakalların Kırgız toplumunda öncelikle aile fertleri ve yaşlılar olarak kabul edilmeleri (Beyer, 2006, ss. 162-163) ve yönetim tarafından yasal bir kurum olarak kabul edilmemesinin onların varlığını sürdürmelerinin önemli bir nedeni olduğu söylenebilir. Tabi ki Kırgız toplumunda geleneksel olarak aksakallara duyulan güven ve kurumun toplumsal işlevini sürdürme kabiliyeti, bu kurumun gayri resmi bir şekilde devam etmesinin belki de diğer en önemli nedeni olarak ifade edilir.

Bağımsız Kırgızistan'da Aksakallar Kurumu

Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, dönemin ilk Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, "devlet ve siyasi yapılardan bağımsız, geniş bir özerk ve aktif sivil kurumlar ağının oluşturulacağını" ilan etti ve 25 Ocak 1995'te onaylanan "Aksakallar Mahkemelerinin" kurulmasına ilişkin bir kararname imzaladı. Bu kararnameye göre "yerel nüfus, yerel parlamentolar (keneş) veya yerel özyönetimin diğer temsili organları tarafından köylerde, yerleşim yerlerinde ve kasabalarda oluşturulabilirlerdi (Nurbekova, 2014, s. 22). Daha sonra 5 Temmuz 2002 tarihli 113 Sayılı özel bir kanunla bu mahkemeler resmi olarak kabul edilmiştir (<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1070>). 2003 yılında da Anayasa değişikliği sırasında, bunların yerel mahkeme olarak çalışmasına temel oluşturan özel bir madde getirilmiştir. Kırgızistan'da daha önce iki kez yapılan aksakallar toplantısının üçüncüsü 2005'te yapılmış ve ülkedeki 972

yaşlı mahkemesinin 7.000 üyesinin yaklaşık 200 temsilcisi bu toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda konuşan Cumhurbaşkanı Askar Akaev, ülkedeki uyum ve istikrarın büyüklerin elinde olduğunu söylemiştir (<https://www.azattyk.org/a/1234415.html>).

Akaev, Şubat 2005'te aksakallara hitaben yaptığı bir konuşmada, mevcut kurumun selefleriyle olan güçlü bağını, aksakal mahkemesinin benzersizliğini ve çağdaş reformlara uygunluğunu vurgulamıştır:

"Kırgız devleti ve Milli destan Manas'ı okurken, Kırgız halkının 2200 yıllık varlığının tüm tarihini okumak ve gözden geçirmek zorunda kaldım. O zamanlar Kırgız halkının birleşik bir güç olduğunu tespit ettim. Sadece manevi göçebe medeniyetlerini inşa etmekle kalmadılar, aynı zamanda kendilerini nasıl yöneteceklerini de biliyorlardı. Kırgız aksakalları ve mahkemeleri bu konuda büyük rol oynamışlardır. Geçen yıldan itibaren yerel özyönetim üzerinde çalışıyoruz ve bazılarının sandığı gibi bu, bazı Batılı ülkelerin peşinde olduğumuz anlamına gelmiyor. Bu özyönetim ilkeleri Kırgız halkının tarihinde vardı. Başka ülkelerin tarihinde hiçbir zaman aksakal mahkemeleri olmadı" (Nurbekova, 2014, s. 23).

Kırgızistan Anayasası 85. maddesine göre Aksakal Mahkemeleri kurulabilir. Aksakal Mahkemesi, tarafları yatıştırmak ve hukuka aykırı olmayan adil bir karar vermek için tarafların mutabakatı ile taraflara sunulan mülkiyet, ailevi anlaşmazlıklar ve kanunla belirlenen diğer davalara bakar. Aksakal Mahkemelerinin kararları ilgili bölge ve şehir mahkemelerinde temyiz edilebilir (Arzymatova, 2021, s. 177).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, hükümet aksakal kurumunu resmileştirdi ancak gayri resmi olanın varlığını da sona erdirmeyi. Bugün köylerde hem resmi hem de gayri resmi bir şekilde aksakallar kurumu işlevini sürdürmekte ve yerel halk için güvenilir, adil, erişilebilir ve pratik uyuşmazlık çözüm organları olarak işlev görmektedir. Görülüyor ki ister kişisel isterse de farklı nedenlere dayalı olsun Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in bağımsızlık sonrası aksakal kurumunu yeniden canlandırmadaki rolü büyüktür.

Akayev'in aksakallar mahkemesini yeniden canlandırmasını Beyer, (2006, s. 53-54) şu nedenlere dayandırarak açıklar. Birincisi, Akayev'in ulus inşası çabalarında aksakal mahkemesini kullanabilmesidir. İkincisi, aksakallar mahkemesi bir uyuşmazlık yönetim kurumu olarak hükümetin ademi merkezîyetçilik çabalarının bir parçası olarak devlet mahkemelerine alternatif olmuştur. Üçüncü neden de aksakal kurumu, Akayev'in uluslararası kuruluşlarla ilgilenmesi için bir avantajdır. Bunların dışında, Akayev'in aksakal mahkemelerini kurmasının son nedeni olarak da başkanın daha çok kişisel teşvikinin olduğunu söyler. Ona göre, Akayev, köylerdeki aksakal mahkemelerinin etkisini kendi siyasi amaçları için kullanarak, Cumhurbaşkanı olarak konumunu güçlendirmek istediğini ve yaptığı konuşmalarda da özellikle yaklaşan parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini düşünerek doğrudan aksakallardan yardım istediğini

belirtir (Beyer, 2005, ss. 7-17). Her ne kadar Beyer, aksakal mahkemelerinin kurulma sebeplerinden birinin de Akayev'in kişisel gayreti ve Cumhurbaşkanı olarak konumunu güçlendirmek olarak belirtse de ilgili kanunla resmi olmayan bir kurum olarak işlev gören aksakalların, resmi bir hüviyet kazanması mümkün olmuştur. Böylece, toplumsal olarak saygınlığı olan bir kurumun işlerliği, resmi olarak da kabul edilmiştir.

Bağımsızlıktan hemen sonra, yeni bir devlet kurmada, bir ulus inşa etmede ve Kırgız aidiyeti oluşturmada "Kırgız" olmanın ne anlama geldiğini tanımlamak gerekiyordu. Bu bağlamda aynı zamanda, Aksakallar ve Aksakal Mahkemeleri "Kırgız devletinin 2200 yıllık varlığının ilanı ya da Manas destanının tüm Kırgızların tarihi olarak tanımlanması gibi kampanyalar ile birlikte bir ulus kimliği duygusunun inşasına hizmet etmektedir" (Beyer, 2006, s. 146). Nitekim bağımsızlığın üzerinden otuz yılı aşkın geçen sürede, Manas destanı ve aksakal gibi kurumların bu işlevi güçlü bir şekilde yerine getirdiği görülür.

Bugün Kırgızistan'da aksakal mahkemeleri, kanunen öngörülen durumlarda, davanın ilk derece mahkemesinde kesinleşmesinden önce dava taraflarını sulha teşvik amacı taşıyan bir kamu organı olarak faaliyet sürdürmektedirler. Ayrıca Kırgızistan Anayasasına göre, herkesin kanunda belirlenen durumlar dahilinde, jürinin katılımı ile oluşan ceza mahkemesinde davasının görülmesi talebi hakkına sahiptir. Yine vatandaşların aksakal mahkemesi üyesi seçilmesi ve heyetin yetki ve faaliyetinin kanunla düzenleneceği hükmü Kırgız Anayasasınının 59. maddesinde yer almaktadır. Dolayısıyla aksakal mahkemeleri savcı ve diğer kanun uygulayıcı kurumlar tarafından karara bağlanmamış, hukuk ve ceza davalarında (basit suçlarda) yer alan belge ve delilleri, ilgili kanunlara uygun olarak inceleyip karara bağlayan bir kamu organdır (Erdem & Düzgün, 2020, ss. 195-203). Aksakal Mahkemeleri, eşya ve aile hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkları çözmek için yine tarafların talebiyle, kanuna aykırı olmayan, adil kararlar vermesi için oluşturulmuş mahkemelerdir.

Aksakalların aldığı kararların, zaman zaman resmi hukukla çeliştiği ya da resmi mahkemelerin sorumluluk alanında olan konularda hüküm verdikleri konusunda iddiaların olduğu durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Nitekim 10 Aralık 2021 tarihinde basına yansıyan bir haber, buna örnek olarak verilebilir. Sokuluk ilçesine bağlı Kızıl-Tuu Ayl Ökmötü ilçesine bağlı İsmail köyünde bir kişi "bir kıza tecavüz" şüphesiyle gözaltına alındı ve Aksakallar Mahkemesi, 'üç gün içinde ailenin diğer üyelerinin köyü terk etmesi' kararı aldı. Bu olayla ilgilenen savcı ise:

"Aksakal Mahkemesinin kararının hukuka aykırı olduğu ve failin yakınlarının sorumlu olmadığını, her yerde yaşama hakları olduğu ve Aksakallar Mahkemesindeki yasaya göre: Öngörülmeyen cebri tedbirlerin uygulanması halinde, bu tür bir kararın hukuka aykırı kabul edileceği ve uygulanmayacağını" belirtir.

Yine aynı savcı, ilgili kanununun 15. maddesine göre, bir Aksakal Mahkemesinin sadece yedi konuda davaya bakma hakkı olduğunu, bunların ise;

“Aile ve mülk anlaşmazlıkları, çocukların ve diğer aile üyelerinin yetiştirilmesine ilişkin ebeveyn sorumlulukları, yetişkinlerin çalışabilmeleri, iş sözleşmeleri konusundaki anlaşmazlıklar, arazi kullanımı konusundaki anlaşmazlıklar, tehlikeli bir bileşenin yokluğunda düşük riskli suçlar ve kişinin aile içi şiddetle ilgili davranışı” (www.azattyk.org) olduğunu söyler.

Kırgızistan’da aksakal mahkemeleri ile aslında modern bir hukuk uygulaması olan “arabuluculuk yasası” kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Temel ilke olarak arabuluculuk, insanların çatışma sorunlarını kendi başlarına çözme yeteneklerine inanmalarına ve aldıkları kararların sorumluluğunu almalarına dayanır. Modern anlamda arabuluculuk, uyuşmazlığın mahkeme dışı, hızlı, etkin ve kesin bir şekilde çözülmesini amaçlayan bir usul hukuku kurumu olarak işlev görmektedir.

Gözlem ve deneyimlerimize göre, bugün aksakal kurumunun bütün Kırgızistan’da saygınlığını ve işlevini büyük ölçüde sürdürdüğü görülmektedir. Aksakal toplumsal saygınlığının ve bireysel hürmetinin yanı sıra, birçok toplumsal faaliyetin içinde yerini almaktadır. O çok sayıda problemin çözümünde danışılan, hüküm veren ve verdiği kararların toplumsal saygınlığı kadar aksakal mahkemeleri tarafından verilen kararların devletçe de onaylandığı resmi olmayan yönünün yanı sıra, resmi bir kurumdur. Nitekim aksakal mahkemeleri bugün de özellikle Kırgızistan’ın kuzey ve kırsal bölgelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu mahkemelere Kırgızistan’ın kuzey bölgelerinde halkın daha çok teveccüh göstermesinin, Kırgız toplumunun uzun tarihsel birikimiyle ilgili olduğu söylenebilir. Hokand Hanlığı döneminde güney bölgelerde resmi Kazı Mahkemeleri’nin kurumsallaşması, buna karşın kuzeyde halkın göçebe-yarı göçebe yaşam sürmesi, siyasi faktörler ve diğer toplumsal nedenler bu mahkemelerin kurumsallaşmasına imkan vermemiştir. Han’lık sonrası, Çarlık Rusya’sı dönemde yapılan bazı faaliyetler ve özellikle Sovyet Rusya dönemindeki politikalarının bir sonucu olarak “kolhoz” ve “sovhoz”lar⁸, Kırgızların büyük oranda yerleşik hayata geçmelerinde etkili olmuştur.

8 **Kolhoz**, 1917 Sovyet Devrimi’nden sonra kurulan sistemin adıdır. Kolhozlar’da, toprağın mülkiyeti devlete ait olmakla beraber, uzun dönem sembolik bir rakamla köylüye kiraya verilir. Üyelere emeklerinin karşılığında ödeme yapılırdı. Kolhozlarda toprak, üretim araçları ve hayvanlar köylülerin kooperatif mülkiyetindeydi. Ancak her ailenin kendisine ait bahçesi, tarlası ve birkaç hayvanı bulunabilirdi. **Sovhozlar** ise, yine Sovyet Rusya döneminde devlet çiftlikleri olarak kuruldu. Tarımsal üretimin yanı sıra kolhozlara örnek olma işlevi de vardı. Tarımsal mekanizasyon bakımından tam donanımlı ve birçok teknisyen, mühendis, tarım ve hayvancılık uzmanının çalıştığı çiftliklerdi. Yöneticiler devletçe atanır ve çiftliğin bağlı olduğu bakanlığa karşı sorumludur. Sovhoz çalışanları ise sürekli işçi konumundaki kişilerdir.

Bağımsızlık sonrası dönemde de yerleşik hayat Kırgız toplumunda varlığını devam ettirmiştir. Bugün özellikle Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde aksakal mahkemelerinin varlığını sürdürmesinin sadece tarihte yerleşik olmayan bir toplum modeliyle açıklanmasına imkan vermediği, daha çok aksakalların toplumsal kabulü, işlevi ve bir ulus inşa etmede yerine getirdiği görevle açıklamanın daha doğru bir yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Aksakallar, toplumsal düzenin sağlanması konusunda, günümüz Kırgızistan'ında da yukarıda ifade ettiğimiz toplumsal saygınlıklarının yanı sıra, tüm kamuoyunu ilgilendiren aktif sorumluluk görevlerini de yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Nitekim 2011-2017 yılları arasında Kırgızistan Cumhurbaşkanı olarak görev yapan Almazbek Atambayev, çeşitli suçlamalar sebebiyle üç kez ifadeye çağrılmasına rağmen ifade vermeye gelmemiş ve ardından da 7 Ağustos 2019 yılında, Koi-Tash köyünde adam öldürmeyle sonuçlanan olaylar meydana gelmiştir. Bunun üzerine, Kırgızistan "Aksakallar Konseyi" Başkanı Omurbek Umetaliev:

"Büyüklerime çok kırgınım, Atambayev Kırgızistan'a karşı isyanın liderliğini yapıyor. Kendisi, başkanlığı boyunca bizi her zaman yasalara boyun eğmeye çağırırdı. İster sıradan vatandaş ister Cumhurbaşkanı olsun, her şey yasalara sınırları içinde olmalıdır. Yasalara uymalıyız. Yasalara uymazsak Kırgızistan'da bizim düzenimiz ne olacak? Herkes yasalara saygı gösterirse düzen olur" (<https://www.azattyk.org/a/1234415.html>) diyerek, toplumsal düzenin korunmasına yönelik çağrıda bulunmuştur.

Kırgızistan'ında aksakallar, danışılan, güvenilen, sahip olduğu toplumsal saygınlığı koruyan ve toplumsal beklentileri büyük ölçüde karşılamaya çalışan, geleneksel bir kurum olmanın yanı sıra, remi hüviyet kazanmış Aksakal Mahkemeleri ile bir kamu kurumu olarak varlığını sürdürmektedir.

Sonuç

Tüm Orta Asya Türk toplumlarında olduğu gibi Kırgızistan'da da aksakal kurumu uzun yıllar boyunca varlığını korumuş, bugün de aksakal mahkemeleriyle resmi bir hüviyete kavuşarak varlığını sürdürmektedir.

Aksakal Kırgız toplumunda öncelikle yaşlılara atfedilen bir kavram olmakla birlikte, ortak geçmiş deneyim, hayat tecrübesi, geleneklere bağlılık, toplumsal ve kişisel saygınlığa sahip bir grup aksakal, seçimle belirlenir ve bunlar Kırgız toplumunda aksakalları temsil ederler.

Aksakallar kişisel ve toplumsal sorunları çözme konusunda aktif olarak rol oynarlarken, yönetimlerde de etkin yer şekilde yer alırlar. Savaş ve barış zamanlarında

sadece kendi toplumlarında değil, toplumlar arası müzakerelerde varlıklarını hissettirirler. Aksakalların toplumsal karşılığı, geleneksel değerlerin, normların ve geleneklerin korunması ve bir topluluğun varlığının sürdürülmesi amacıyla, toplumsal kontrol mekanizmalarının bir çeşit yönetimi olarak nitelendirilebilir.

Sahip oldukları bu kişisel ve toplumsal saygınlık, onların halk tarafından sürekli tercih nedeni olmuştur. Sadece Kırgızların boylar halinde özgürce yaşadıkları dönemde ve toplumsal otoritede doğan boşluklar zamanında değil, Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler döneminde de türlü yaptırım ve baskılara rağmen varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda yerel çatışmaların tırmandığı dönemlerde istikrarın oluşması anlamında önemli işlevler üslenirlerken, Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti ile birlikte sahip oldukları geleneksel işlevleri etkin bir şekilde devam ettirdiler. Hatta bağımsızlığın hemen sonrasında, yeni bir devlet kurmada, bir ulusu inşa etmede ve Kırgız aidiyetinin oluşturulmasında etkin rol oynadılar.

Önceleri resmi olmayan aksakal mahkemeleri, 1995 yılında resmi hüviyet kazandı ve 2003 yılından itibaren yerel mahkeme olarak çalışması anayasal güvence ile teminat altına alındı. Bugün güvenilir, adil, erişilebilir uyuşmazlık çözüm organı olarak bu mahkemeler resmi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Günümüz Kırgızistan'ında aksakal kurumu, toplumsal saygınlığı sürdürmekte, hukuksal işlevlerinin yanı sıra birçok toplumsal sorunun çözümü konusunda görüşlerine başvurulmaktadır. Geleneksel bir kurumun modern bir devlet sistemi içinde yapısal bazı dönüşümlerle varlığını sürdürmesi, siyaset bilimi, hukuk sosyolojisi ve kurumlar sosyolojisi açısından oldukça anlamlı görünmektedir. Ayrıca bu konuda ayrıntılı araştırmalarla konunun değişik boyutlarının ortaya konulmasına katkı sağlaması açısından da oldukça dikkat çekici olacaktır.

Aksakal as an Institution in Kyrgyz Society

Ertan Özensel

Societies have economic, social, cultural, legal, political, official, and informal institutions that ensure the functioning of the social structure. Formal institutions are those formed by legal norms, laws, or officially approved regulations, statutes, and rules that provide the functions, means, and methods of action. Formal institutions also exist to solve the issues of people and society and to satisfy their basic needs. On the other hand, informal institutions operate around the rules created outside of the formally established ones that are applied in society; these rules are usually unwritten, socially accepted, and shared among individuals. Just like official institutions, informal institutions continue to exist because they have emerged in line with social needs. Throughout history, informal Aksakal institutions have always existed in Central Asian Turkic societies. In Kyrgyz society, the Aksakal Institution maintains its strong presence due to its social prestige and recognition, as well as the functions it performs.

In Kyrgyzstan, the Aksakal Institution involves a group with specific age requirements and represents a common past experience through both traditional and personal charisma. Age is not the only determining factor in being an *aksakal* [white beard], aksakals are also chosen by the people based on their life experience. Aksakals are smart, reasonable, impartial, fair, and honest people who are knowledgeable about values and traditions. The Aksakal authority consists of a group of people based on both traditional and personal charisma. Thus, the leadership of aksakals is based on the experience they have gained since a young age. On the one hand, the meaning of

@ Prof. Dr. Kyrgyz-Turkish Manas University, ertan.ozensel@manas.edu.kg / Selçuk University, ertanozensel@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-5197-3887>

 DOI: 10.12658/M0720
insan & toplum, 2024; 14(1): 24-45
insanvetoplum.org

 Received: 03.03.2023
Revision: 30.05.2023
Accepted: 15.06.2023
Online First: 31.07.2023

aksakal can be used to generically refer to all older men, while in a narrower sense it is used to refer to elders who have earned respect and authority as a result of the wisdom and general exemplary behavior they have gained through experience. These days, the concept of *aksakal* is mainly used to mean the following: a person with a gray beard or a senior. In Kyrgyz society, *aksakal* is also used regardless of gender; it is used to describe not only older men, but also older women. In addition, *aksakal* is used to mean one who has power.

Aksakals don't just act as mediators for solving social problems; they also take an active administrative position. In any unfavorable situation, negotiations with the *aksakals* and leaders of rivaling communities pass through the *Aksakal* networks. The *Aksakal* Institution also acts as a mediator in regard to conflicts and tensions that occur between villagers in neighboring countries. Thus, the *Aksakal* Institution plays a key role in the framework of mutual respect during negotiations. *Aksakals* from both communities arrive at the scene of conflict, urge the parties to calm down, and conduct an investigation in order to punish the culprit. In fact, many examples are found for this throughout history. In this context, *Aksakals* have always played an active role in solving problems between individuals and communities in times of war and peace. The social credibility of *Aksakals* has been the most important reason why their practices have been consistently favored among individuals and communities.

Aksakals' social credibility has been the most important reason why their practices have been consistently favored by individuals and communities. *Aksakals* have maintained their presence and functions to a certain extent, not only during periods when state authority was weak, but also during the Tsarist Russia and Soviet Union periods and despite being under strong oppression and restrictions. During the Tsarist Russia period, special military courts were created to resolve disputes between native peoples and Russian settlers. These courts favored the Russians more than the natives. In addition, the Russian administrations' annulment of decisions made by the *Beys*, who had had high reliability until then, reduced trust in the *Beys* courts while also on the contrary reinforcing the power of the *aksakals*. During the period of Soviet Russia, the influence of *manaps* [administrators of smaller administrative units] on society had been reduced as a result of the oppression of Muslim society, and the *kazy* [sharia-based] courts ceased to exist. The fact that the Soviet administration did not consider *aksakals* as a legal institution played an active role in their continued existence as just family members and elderly people.

After the collapse of the Soviet Union and the decline in the effectiveness of official institutions in resolving local disputes, the *Aksakal* Institution began to

expand its field of activity again. In fact, as a result of the weakening of the central and local authorities associated with political and economic reforms in the first years of Kyrgyzstan's independence, aksakals performed an important function as a stable social practice during periods of exacerbated local conflicts.

Thanks to their wisdom, the people who were included in the category of aksakals successfully resolved conflicts and earned actual respect in the community. Thus, aksakal institutions have always been effective as a traditional informal tool for resolving conflicts between individuals and communities through their use of relatively more practical methods.

With the independence of Kyrgyzstan, the Aksakal Institution began to regain its strength. While its unofficial presence in Kyrgyz society continued, with Kyrgyzstan's first President Askar Akayev formalizing the institution and signing a decree in 1995 that established the Aksakal Courts. Thus, the local populations became able to form local parliaments (*keneshes*) in the villages and cities. A special law in 2002 adopted the Aksakal courts, and their activities as local courts were included into the Constitution in 2003. Thus, mediation law as a modern legal practice had come into force through the Aksakal courts.

These days, aksakals continue to play an important role in shaping the Kyrgyz identity and building the nation, as well as the Aksakal courts that the state approved after its independence alongside their traditional functions in Kyrgyz society.

Thanks to the prestige of the Aksakal Institution and its success in solving many problems, the establishment of the Organization of Turkic States saw fit to organize a Council of Aksakals possessing an official status in all Central Asian Turkic states and member states, with each of these states choosing their own aksakals as their representatives.

Kaynakça | References

- Abramzon, S. M. (2021). *Kırgız ve Kırgızistan tarihine ilişkin seçme eserler*. Ali Ünal (Çev.). Phoenix Yayınları.
- Arzymatova, A. Z. (2021). Kırgız Respublikasında sot biyliğinin tüzülüşü cana kalıptanışı (1991-2005-Cıldar) (1).
- Aydın, M. (2013). *Kurumlar sosyolojisi*. Açılım Kitap.
- Beyer, J. (2005). It has to start from above: making politics before and after the March revolution in Kyrgyzstan. *Danish Society for Central Asia's Electronic Quarterly*, 1, 7-16.
- Beyer, J. (2006). Revitalization invention and continued existence of the Kyrgyz Aksakal Courts: listening to pluralistic accounts of history. *Journal of Legal Pluralism*, 38 (53-54), 141-172.
- Buyar, C. (2017). Kırgız tarihi (başlangıcından 1991 yılına kadar). C. Buyar (Ed.), *Kırgızistan: Tarih toplum ekonomi siyaset*. BYR Publishing House.

- Erdem, M. & Düzgün, A. Ü. (2020). Kırgız Cumhuriyeti yargı sistemi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 15, 195-227.
- Gretchen & Steven L. (2004). Informal institutions and comparative politics: A research agenda. *Perspectives on Politics*, 2(4), 728.
- Helmke, G. & Levitsky, S. (2004). Informal institutions and comparative politics: A research agenda, *Perspectives on Politics*, 2. 4. 725-740
- İsakov, A. & Murzakulova G. (2009). Bir değer müessesesi olarak aksakallık (Kırgızistan örneği), *Değerler ve Eğitimi Dergisi. II.* 575-489.
- İsakov, B. (2009). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kırgızların sosyal ve ekonomik tarihi: Sayak Uruusu (Boyu) örneği. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Kaney, A. (2017). Kırgız biy mahkemeleri hakkında kısa bir analiz (XVIII-XX. Yüzyıl). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(4), 89-101.
- Kartaeva T., Dautbekova M., (2016), Kazak halkının geleneksel hukukunda cezalandırma şekilleri. *Milli Folklor Dergisi*, (111), 193-207.
- Lauth, H.J. (2004). "Informal Institutions and Political Transformation: Theoretical and Methodological Reflections," Paper presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, Uppsala. 1-60
- Nurbekova, K. (2014). *The Impact Of Informal Institutions On Democracy In Transitional Countries: The Example Of Aksakals In Kyrgyzstan*, Thesis submitted to the department of International and Comparative Politics of the American University of Central Asia in partial fulfillment of the requirements for the degree of Bachelor of Arts.
- Orçan, M. (2021). Himayeci toplum kültürü olarak Kırgızlarda ökül aile geleneği, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 86-94.
- Ölçekçi, T. (2013). Manaplar ve Kırgız tarihindeki rolleri, *Bilig Dergisi*, (67), 111-126.
- Polat, F. (2011). Bağımsızlık sonrası Kırgızistan eğitim politikaları ve uygulamaları üzerine bir inceleme, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 1-18
- Passon, D. & Temirkulov, A. (2004). Analysis of peace and conflict potential in Batken Oblast, Kyrgyzstan. ARC-GTZ. 1-4. <http://www.arc-berlin.com/pdf/Kyrgyzstan.pdf>.
- Temirkulov, A. (2010). Formalization of traditional institutions and state building in transitional countries. The example of "Aksakals" in the Kyrgyz Republic. 82-97.
- Tuomela, R. (1995). The importance of us: A Philosophical study of basic social notions. Stanford University Press.
- Tutar, H. (2007). Kırgızlarda akrabalık terminolojisi ve akrabalık ilişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, 6. 155-169
- <https://www.azattyk.org/a/prokuror-aksakaldar-sotunun-chechimi-myyzamsyz/31601601.html>
- <https://www.azattyk.org/a/1234415.html>
- <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1070>
- <https://govori.tv/kyrgyz-tazhik-chek-arasynda-aksakaldar-zholuktu/>
- https://www.knu.kg/ky/index.php?option=com_content&view=article&id=722:qq-&catid=138:2010-06-21-09-20-45&Itemid=181
- <https://www.azattyk.org/a/1234415.html>